

УДК 2:342.731
DOI:10.17721/sophia.2020.15.5

М. І. Нестерова, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5784-4704
e-mail: mnesterova95@ukr.net

ПОНЯТТЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Розглянуто поняття релігійної свободи, історію його розвитку, концепції релігійної свободи в актах міжнародних організацій, а також законодавстві України; проаналізовано особливості вдосконалення і тенденції внесення змін щодо розуміння релігійної свободи в різні епохи та культурно-історичні періоди розвитку суспільства; виокремлено проблемні моменти та перспективні здобутки українського законодавства в питаннях, що стосуються релігійної свободи і прав віруючих.

Ключові слова: релігія, права людини, релігійні права, релігійна свобода, державно-церковні відносини.

Протягом віків права і свободи людини в галузі світогляду оголошувалися, обмежувалися й регулювалися в моральних поняттях добра і зла, в релігійних канонах гріха і благочестя, в низці юридично-правових документів, а також у педагогічних та побутових рекомендаціях. Центральне місце серед цих прав і свобод завжди займали права і свободи стосовно релігії. Це зумовлено тим, що релігія була і до цього часу залишається найбільш масовим світоглядом.

На початку християнської ери ідея релігійної свободи розумілася як свобода церкви від контролю з боку держави. Християнська цивілізація принципово відрізнялася від великих імперій Єгипту, Китаю, Японії, інків, де порядок у суспільстві був відображенням божественного порядку космосу, а правитель – необхідною ланкою зв'язку між небом і землею. Тому там проблема релігійної свободи не виникала. Для християн імператор був гонителем правдивої віри, і перші християни жили за принципом: "Богові треба коритися більше, ніж людям".

У середні віки ніколи не було лише однієї ієрархії правління, яка мала б абсолютну владу, а завжди дві – церква і держава, які часто змагалися між собою і взаємно обмежували владу одна одною. Оскільки жодна сторона не могла досягти успіху у своїх домаганнях, то виробився своєрідний дуалізм влади церкви і держави, який став предметом осмислення в наукових працях і політичних теоріях.

Наприкінці XII ст. християнські каноністи у своїх працях почали висловлювати ідеї природних прав людини. Найбільше прислухався до цього Вільям Оккам (поч. XIV ст.), який перетворив євангельську ідею свободи в доктрину природних прав. Він використав тексти ап. Павла про свободу від будь-якої тиранії, особливо всередині Церкви. Ідеї Оккама розвинув богослов Жан Жерсон, зазначаючи, що закон Христа – це закон свободи. Але навіть для таких теоретиків свободи ересь була гріхом і злочином, що справедливо засуджувалися Церквою і каралися світською владою. Втім, таке суворе ставлення до еретиків цілковито схвалювалося суспільством, бо релігія охоплювала всі ланки його життя, так що протистояти церкві означало протиставити себе всьому суспільству, іншими словами історика Фредерика Мейтленда, "у середні віки церква була державою". Правом і обов'язком кожного правителя було карати еретиків.

Протягом XVI–XVII ст. Європа була ареною жорстоких релігійних суперечок, унаслідок яких утворилася складна мішанина різних релігійних сект і меншин: в Англії – англікани, католики, пуритани; в Німеччині – лютерани; у Франції – гугеноти. Кожна група була переконана у своїй правоті, а її опоненти вважалися еретиками. Власне, неспроможність кожної окремої секти подолати інші привела до пошуку шляхів співіснування [5, с. 36–50].

Перші аргументи на користь релігійної свободи можна розділити на три групи:

- скептичний підхід – полягав у тому, що даремно і жорстоко переслідувати одне одного через розбіжності у тлумаченні деяких складних питань, які чітко не роз'яснені у Святому Письмі (Провидіння, Трійці, Хрещення, Євхаристії);

- аргументи вигоди – класична позиція французького короля Генріха IV Наварського. Щоб здобути французьку корону, він перейшов з протестантизму в католицизм, а ставши королем, видав у 1598 р. Нантський едикт про віротерпимість. Теоретик цієї позиції Жан Боден говорив, що релігійна однорідність є бажаною для держави, і вона може поборювати інакодумство, але коли нова релігія набуває загрозливої сили, то наймудрішою політикою буде визнати її. Обов'язок монарха захищати мир і добробут є вищим від обов'язку обороняти релігійну правду. Слабким місцем цієї теорії була невідповідність її для держави;

- посилення на основоположні принципи християнства – практика переслідувань цілковито суперечить самій суті християнської віри і вченню Ісуса Христа (Роджер Вільямс, Джон Мільтон).

Злиття нового ідеалу релігійної свободи з уже розробленою доктриною природних прав привело до того, що свобода совісті почала розглядатися як одне з природних прав. Розробку теорії релігійних прав завершили у XVII ст. Генрі Вейн, еп. Бернет, Джон Локк, Спіноза.

У визнанні західною цивілізацією концепції релігійної свободи особливо важливу роль відіграли два чинники:

- визнання реальності релігійного плюралізму;
- секуляризація держави, що виявилася у відокремленні церкви від держави.

В Європі знаходимо дві різні моделі відокремлення. Прикладом першої моделі може бути Англія і лютеранські країни Скандинавії. Ці держави досягли високого рівня терпимості сектантських релігійних поглядів, але підтримували одну релігію як офіційно визначену. Класичним прикладом другої моделі є Франція, де відокремлення церкви від держави стало предметом палких політичних дебатів, що мали місце на ґрунті жорстокої світської боротьби. У цьому випадку держава не змогла захистити вільне віросповідання релігії в суспільстві, а тому розвинула світську мирянську ідеологію, яка стала громадською релігією як альтернатива до церковної.

Процес відокремлення церкви від держави проходить у різних країнах по-різному. Але можна простежити одну закономірність: недержавні церкви та секти змогли пережити наслідки секуляризації краще, ніж державні. Державне становище церкви найбільше сприяло занепадові релігії [4, с. 94].

На сучасному етапі принципи відокремлення церкви від держави та релігійної свободи здобули загальне визнання в західному світі, і це служить передумовою існування сучасних демократичних систем. Україна,

ставши на шлях будівництва правової демократичної держави, проголосила в квітні 1991 р. закон "Про свободу совісті і релігійних організацій", де стверджувалося відокремлення церкви від держави та право на свободу совісті відповідно до світових стандартів і міжнародних правових документів. Свободу релігійних переконань та принцип рівності релігійних об'єднань, відсутність привілеїв та дискримінацій на релігійній основі підтвердила згодом і Конституція України.

Але водночас із релігійно-церковним відродженням зростала проблема міжконфесійних конфліктів. Тому вже від самого початку цього відродження спостерігалося втручання держави у церковні справи. Частково це було спричинено досвідом попередніх релігійних систем України – творенням державної церкви у 1918–1920 рр., досвідом зрощення державного апарату з церковною ієрархією в радянські часи, а частково – загостренням релігійної ситуації внаслідок політизації релігійної сфери і втягування церков у політичну боротьбу. Але основною причиною державного втручання в церковні справи була проблема співвідношення церковних традицій та питань юрисдикції, до чого також долучилися зовнішні чинники: моноконфесійність сусідніх держав на протигагу поліконфесійності України.

Почали виникати нові ідеї державно-церковних стосунків із наголошенням цілковитого невтручання держави у справи церкви. Серед позицій такого напрямку можна виділити дві основні.

Перша схильється до наслідування американської моделі релігійної системи, в основу якої покладено принцип "стіни розмежування". Метою цього відокремлення є забезпечення того, щоб політична більшість чи фракції не обмежували свободи вірування, а представницька демократія не була під впливом релігії. Єдиною політикою уряду щодо релігії має бути позиція нейтральності. Єдине, що має залишитися в компетенції уряду з того, що має стосунок до релігії, – це повноваження щодо врегулювання релігійної поведінки, небезпечної для послідовників тої чи іншої релігії та довкілля.

Інша позиція наголошує на концепції громадської релігії Жана-Жака Руссо, яка мала б стати альтернативною релігією більшості, водночас і поєднуючи церкву з державою, і будучи незалежною від них обох. Це мала би бути система цінностей, переконань та вірувань, навколо якої можна було б об'єднати суспільство. Для появи такої громадянської релігії потрібні дві передумови:

- релігійний плюралізм, що не дає змоги громадянам використати одну релігію як джерело спільного розуміння світу;
- потреба громадян у спільному світогляді.

Такі передумови вже наявні в Україні. Однак не слід недооцінювати певних переваг одних релігій над іншими, складність спілкування, тертя, що не сприяє пошукові спільних точок порозуміння. Якщо перспективи створення громадянської релігії існують, то вони спрямовані в майбутнє, тільки це є справою авторитетних центрів громадянського суспільства, а вони в Україні перебувають у процесі становлення [1, с. 137–145].

Релігійна свобода є одним із найдавніших міжнародно визнаних прав людини. У принципі право людини вирити не може бути відчужено ніким і за жодних обставин – люди вірили в усі часи і в усіх країнах. Але, як зазначає американець К. Дюрем, "для того щоб свобода релігії була виповнена смыслом, вона має поширюватися за межі внутрішнього царства совісті" [2, с. 131], тобто наявність релігійної свободи означає, що зовнішні вияви віри є захищеними. Головним для релігійної сво-

боди є право релігійно-суспільних виявів на те, щоб вони сприймалися й поважалися на своїх власних умовах, а не тільки тоді, коли вони погоджуються зі світськими судженнями відносно того, що саме варто захищати.

Українське законодавство про свободу совісті та релігійні організації є одним з найліберальніших у Центрально-Східній Європі. Це стає більш очевидним на рівні правового стану релігійних організацій або в сенсі забезпечення свободи совісті й віровизнання. Конституції та законодавства посткомуністичних країн дуже подібні і в цілому відповідають міжнародним правовим документам. Отже, українське законодавство встановлює: відокремлення церкви від держави і школи від церкви; рівність релігійних організацій перед законом; право на існування релігійних організацій унаслідок вже самого факту їхнього створення; спрощену процедуру набуття ними статусу юридичної особи. Законодавством не встановлюється випробувальний термін для новітніх релігійних організацій, відмінності в юридичному статусі церков і більшості нечисленних релігійних спільнот; право на створення релігійних організацій визначається за усіма, а не лише за громадянами України [3, с. 32–51].

Таким чином, оптимальне визначення пріоритетів державної політики щодо релігії та церкви потребує врахування всього комплексу проблем, що накопичилися нині у релігійно-церковній сфері, взаємовідносинах церкви з державою та міжконфесійних стосунках. Проте, крім окреслення цих пріоритетів, потрібна готовність держави, суспільства та релігійних організацій до втілення їх у життя. Адаже лише в результаті спільних зусиль державно-церковні та міжцерковні взаємовідносини зможуть набути гармонійного характеру.

З погляду майбутнього України її полірелігійний та полінаціональний народ має нагальну потребу в забезпеченні кожному громадянину на індивідуальному рівні його світоглядних свобод. Тільки науковий та цивілізований підхід до практичного вирішення зазначеної проблеми застереже український народ від чергової духовної трагедії. Такий підхід полягає у приведенні Конституції та законодавства про свободу совісті у відповідність з міжнародними юридично-правовими актами, дотримуватись яких Україна зголосилася публічно.

Список використаних джерел

1. Горяча М. Право на свободу совісті: Світовий досвід та Україна в контексті державно-церковних відносин / М. Горяча // Матеріали студ. наук.-практ. конф. "Стосунки між церквою і державою: протистояння, "стіна розмежування" чи співпраця". – Львів, 1998. – С. 37–145.
2. Дьюрем К. Свобода релігії: модель США. Моделі церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США / К. Дьюрем. – Киев, 1996. – 131 с.
3. Єленський В. Міжнародне та українське законодавство про свободу совісті та відносини між державою і церквою / В. Єленський // Матеріали студ. наук.-практ. конф. "Стосунки між церквою і державою: протистояння, "стіна розмежування" чи співпраця". – Львів, 1998. – С. 32–51.
4. Казанова Х. Моделі відокремлення Церков від держави / Х. Казанова // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні: Матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 28–30 вересня) – К. : Укр. правничої фундація. Вид-во "Право", 1996. – 94 с.
5. Brian T. Religious Right: A Historical Perspective. Religious Liberty in Western thought edited by Noel B. Reynolds W. Cole Durham, Jr. – Atlanta, Georgia, 1996. – P. 36–50.

References

1. Horyacha M. Pravo na svobodu sovisti: Svitovyy dosvid ta Ukrayina v konteksti derzhavno-tserkovnykh vidnosyn. Materialy student-s'koyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi "Stosunki mizh tserkvoyu ta derzhavoyu: protystoyannya, "stina rozmezhuvannya" chy spivpratsya". L'viv, 1998. 137-145 s.
2. D'yurem K. Svoboda relihiy: model' SSHA // Modeli tserkovno-derzhavnykh vidnosyn krainy Zakhidnoyi Yevropy ta SSHA. Kiev, 1996. 131 s.
3. Yelens'kyu V. Mizhnarodne ta ukrayins'ke zakonodavstvo pro svobodu sovisti ta vidnosyny mizh derzhavoyu ta tserkvoyu // Materialy stu-

dent-s'koyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi "Stosunki mizh tserkovoyu ta derzhavoyu: protystoyannya," stina rozmezhuuvannya "chy spivpratsya", L'viv, 1998. 32-51 s.

4. Kazanova KH. Modeli vidokremlennya Tserkov vid derzhavy // Svoboda viroviznannya. Tserkva i derzhava v Ukraini: Materialy

mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi, (m. Kyiv, 28-30 veresnya) – Kiev, Ukr. Pravnycha Fundatsiya. Vydavnytstvo "Pravo", 1996. 94 s.

5. Brian T. Religious Right: A Historical Perspective. Religious Liberty in Western thought edited by Noel B. Reynolds W. Cole Durham, Jr. – Atlanta, Georgia, 1996. p. 36-50.

Надійшла до редколегії 15.07.20

М. И. Нестерова

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПОНЯТИЕ РЕЛИГИОЗНОЙ СВОБОДЫ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Рассмотрено понятие религиозной свободы, историю его развития, концепции религиозной свободы в актах международных организаций, а также законодательстве Украины; проанализированы особенности совершенствования и тенденции внесения изменений в понимании религиозной свободы в разные эпохи и культурно-исторические периоды развития общества; выделены проблемные моменты и перспективные достижения украинского законодательства в вопросах, касающихся религиозной свободы и прав верующих.

Ключевые слова: религия, права человека, религиозные права, религиозная свобода, государственно-церковные отношения.

Mariia Ivanivna Nesterova

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CONCEPT OF RELIGIOUS FREEDOM: HISTORY AND MODERNITY

The concept of religious freedom, the history of its development, the concept of religious freedom in acts of international organizations, as well as the legislation of Ukraine is considered. Human rights and freedoms do not depend on the socio-economic structure of the state and the level of its development. They should be provided to every person and guaranteed by the country's Constitution and national legislation. It should be noted that the relevance of the issue of international human rights standards (including religious freedom) has become much more acute for our country. No one should be subjected to coercion that diminishes his will to have or accept a religion or belief of his own choosing. Freedom to manifest religion or belief is subject only to restrictions established by law and necessary to protect public safety, order, health, and morals. The features of improvement and trends of changes in the understanding of religious freedom in different epochs and cultural and historical periods of the development of society are analyzed. For a meaningful understanding and clarification of all controversial issues related to the issues of freedom of religion, the origin and perception of it by thinkers and religious traditions of past centuries are considered. The problematic moments and promising achievements of the Ukrainian legislation in matters relating to religious freedom and the rights of believers are highlighted. Freedom of conscience and freedom of religion occupy an important place in the system of personal rights. Guaranteeing the equality of churches before the law, our state recognizes and abides by the provisions, none of them can claim a dominant role in society and the status of a state, and national interests should prevail over the interests of any religious organization.

Keywords: religion, human rights, religious rights, religious freedom, state-church relations.

УДК 261.6

DOI:10.17721/sophia.2020.15.6

С. В. Степанченко, асп.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-3035-358X

e-mail: StepanchenkoStanislav@gmail.com

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МЕТАФОРИ "ПОСУДИНА" У СВІТЛІ РУКОПИСІВ МЕРТВОГО МОРЯ: НОВІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Відомо, що текст 1 Солунян 4:4 став Срух Interpretum для його дослідників. Починаючи з періоду Отців Церкви, текст мав три суперечливі інтерпретації. Сучасні дослідження продовжили цю тенденцію. Відкриття в 40-х роках ХХ ст. рукописів Мертвого моря, дали змогу по новому подивитись на деякі проблемні тексти Нового Заповіту. Так, зокрема два тексти 4QSam^b та 4Q416 2 ii 21 проливали світло на дискусію стосовно 1 Солунян 4:4. Як виявилось при ближчому дослідженні, їхня інтерпретація теж неоднозначна, що, у свою чергу, породило нову хвилю дискусії. Було запропоновано три варіанти розуміння текстів. Консенсусу так і не вдалось досягти. Пропонується аналіз та критика існуючих тлумачень двох текстів з корпусу рукописів Мертвого моря 4QSam^b та 4Q416 2 ii 21. Так, дослідження показало, що інтерпретація слова 'לך в рукописах Мертвого моря вірогідніше вказує на евфемізм, для позначення чоловічих геніталій. Дану інтерпретацію забезпечує палеографія тексту, аналіз слововживання та контекст. В такому разі тексти сувоїв Мертвого моря можуть проливати світло на розуміння уривку 1 послання до Солунян 4:4.

Ключові слова: посудина, жінка, геніталії, 'לך, σκεῦός.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що існує досить однобічне розуміння метафори "посудина" в біблійних дослідженнях. Тексти рукописів Мертвого моря мають велике значення для реконструкції богословських та світоглядних чинників авторів Нового Заповіту і можуть пролити світло на розуміння окремих складних уривків Нового Заповіту.

Постановка проблеми. Відомо, що текст 1 Солунян 4:4 став Срух Interpretum для його дослідників. Починаючи з періоду Отців Церкви, текст мав три суперечливі інтерпретації. Сучасні дослідження продовжили цю тенденцію. Відкриття в 40-х роках ХХ ст. рукописів Мертвого моря дали змогу по-новому подивитись на деякі проблемні тексти Нового Заповіту. Так, два тексти 4QSam^b та 4Q416 2 ii 21 проливали світло на дискусію стосовно 1 Солунян 4:4. Але при ближчому дослідженні виявилось, що їхня інтерпретація теж неоднозначна,

що, у свою чергу, породило, нову хвилю дискусії. Так, було запропоновано три варіанти розуміння текстів. Консенсусу не вдалось досягти досі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Текст 4QSam^b досліджували Ф. Кросс, Д. Фрідман, П. Андерсен. Текст 4Q416 2 ii 21 став предметом багатьох публікацій, серед найважливіших можна виокремити такі: Дж. Страгнелл, Д. Харінгтон, Т. Елгвін, Дж. Сміт, М. Кістер, Б. Уолд, Ф. Мартінес.

Постановка завдання. Метою дослідження є критичний аналіз інтерпретацій двох текстів з корпусу рукописів Мертвого моря, це 4QSam^b та 4Q416 2 ii 21.

I. 1 Сам. 21:5-6. MT, LXX, DSS 4QSam^b

1 Сам. 21:5-6 MT

וַיֵּן הַכֶּהֱן אֶת־דָּוָד וְאִמְרוּ אֵין־לָהֶם הֵל אֶל־תַּחַת יְדֵי כִּי־אִם־לָהֶם קִדָּשׁ וְשֵׁ אִם־נִשְׁמְרוּ הַנְּעָרִים אֲךָ מֵאִשָּׁה